

# Seitse aastat pärast “Kevadet”.

## O. Lutsu “Inderlin” ja selle käsikirjalised lisad

Liivi Rosenvald

Oskar Lutsu “Kevade” võitis kohe pärast ilmumist 1912. a. novembris lugejate sooja poolehoidu. Kriitikud tunnustasid noore autori esikteost tagasihoidlikult ergutusauhinnaga. Kirjanik oli aga selle raamatuga, mis tänaseks on tõusnud rahvusmüüdiliseks teoseks, kindlustanud endale aegumatu koha eesti kirjandusmaastikul. “Kevade” ilmumine polnud lõpp, vaid Oskar Lutsu kirjaniikutee algus. 1912. aastal sai Oskar Luts tuntuks “Kapsapea” ja “Paunvere” autorina. Peagi kirjutas ta veel mõned näidendid (“Laul õnnest”, “Pärijad”, “Ärimehed”) ja nn suvitusromaanid “Kirjutatud on ...”, hilisema nimega “Soo”.

Kaks aastat pärast “Kevade” ilmumist viis I maailmasõda noore autori kodunt neljaks aastaks eemale. Ta teenis sõjaväefarmatseudina Pihkvas, Varssavis, Dvinskis, Vilnos ja kehvamalt 1915–1918 Vitebskis (praegu Vitsebsk). See aeg tõi sõjakoledu ja ängi. Siiski – sealse raudtee kaubajaamas kohtas ta kaunist sirgeseljalist neidu Valentinat. Lähem tutvus viis abieluni 1917. a. suvel. 1918. a. aprillis sündis perre poeg Georg. Kroonilise keskkõrvapõletiku tõttu sõjaväeteenistusest vabastatud kirjanik võttis oma pere ja suundus Valgevenemaalt

kodulinna Tartu poole 1918. aasta hilissuvel. Teekond kujunes arvatust hoopis raskemaks. Tema päevik kirjeldab seda lühidalt: “Piinarikas tulek Volossovitschist, läbi Polotzk’i, Dvinski ja Riia. 13 päeva karanteenis. ... Mu elus pole olnud nii rasket aega. Üksi reisides oleks see mulle olnud muidugi ainult lõbusõit, aga V. ja väike *ozaml { i } ^ { \cdot }*. Külmas karanteeni saras olles, olin kindel, et *ozaml { i } ^ { \cdot }* kunagi Tartut näha ei saa. Aga see kotinõel oli vahva ja kannatas välja teekonna, pääsis ainult kõhaga, mis nüüd, pika arstimise järel, juba mööda.”<sup>1</sup>

Perekond jõudis Tartusse paar kuud enne Vabadussõja algust. Ajajärk oli pöördeline. Olgu siin kohal ära toodud mõned väljavõtted kirjaniku 1918. a. päevikust.

“Tartu. Saksa sõjaväeline valitsus. Rahuläbirääkimiste ootus.”

12. nov.

“Jälle” ajaloolik päev, nagu neid viimasel ajal palju, ... “Postimehe” juures ja “Vanemuises” lehvitsid Eesti lipud. Meeled on ärevil.”

3. dets.

“Vahe ajal on juba Eesti lipp Raatusele lehvima pandud, kõik ametikohad Saksa valitsuselt ülevõetud j.n.e. Muu seas ka Ülikool.

Sakslased on esiteks veel siin, kuid Eesti sisepoliitikasse nad ei sega.”

“Enamlased tungivad Pihkva ja Narva poolt pääle. Eestis mobiliseeritakse palaviku sarnaselt sõjaväge ... Täna õhtul sõidab Tutt (noorem vend Teodor – L. R.) Tallinnasse – tahab suurtüki väkke astuda. Andsin talle jalga oma ‘galifoid’, otsekui poleks mul sõjaga midagi asja. Ometi pean ka mina end sõjaväe komisjoni kord näitama, olgugi, et ma Vene arstide poolt olen vabastatud.”<sup>2</sup>

Esimene sissekanne aastal 1919 on järgmine:

14. jaanuaril 1919

“Täna läksid enamlased väeosad siit. ... Öösel kl. 12 algas kaugel suurtüki mürin, tuli siis kl. 3meks lähemale ja oli hommikul, kl. 8–9 vahel 7–8 versta kaugusel (Jänese silla juures, nagu kõneldi.) Kl. 1 ümber hakkasid punased väed Võru teed välja minema, mis umb. kl. 2ni kestis. Üle linna lasti suurtükki. ... Oli kuulide vihinat kuulda, paugud kostsid linna lähedalt. Kell 1/3 (umb) olla Raatusele jälle Sinine–must–valge lipp üles tõmmatud. Kl. 3 ajal nägin seda ise, kui apteegis käisin.”<sup>3</sup>

Nende ärevate kuude jooksul töötas Oskar Luts päris viljakalt mitmete teoste kallal. Ta lõpetas Valgevenemaal alustatud “Kevade” III, s.o “Suvi” I (mis ka ilmus 1918. aasta lõpus), valmis “Kirjad Maariale” käsikiri, mida ta oli juba 3 aastat planeerinud ning kirjanik töötas “Suve” II osa kallal. “Noor-Eesti” kirjas-

tusega olid kokkulepped 5 ühevaatuse- lise ehk ühejärgulise näidendi, nagu Luts neid nimetas, ilmumiseks (viimased olid valmis juba 1916. a.), samuti “Kevade” I ja II ning “Kapsapää” teiseks trükiks. “Kevade” I-s tegi kirjanik muutusi uue trüki jaoks. Veel jõudis ta kirjutada “Kalevi kojutuleku” ja ENKS-i Tütarlastegümnaasiumi jaoks näidendi “Soo-tuluke”. Paraku jäi viimase etendus sõja tõttu ära.<sup>4</sup>

1919. aastal hakkas Oskar Luts kirjutama lüürilist jutustust “Inderlin” – oma pere keerulisest teekonnast läbi sõjaaegse Venemaa Eestisse. Inderlin oli ta poja üks hellitusnimedest, mille inspireeris poisi emapoolse vanaema hüpituslaul “Inder-linder-linder-lin”.<sup>5</sup> “Inderlin” on raamat nii täiskasvanuile kui lastele. Ühelt poolt on see jutustus lapsest, kelle elu suure soojusega jälgitakse, teiselt poolt aga noorest mehest, kelles esimesed isatunded tekkimas. Intiimsus, nukrus, kohati traagika läbi kerge huumoriprisma teevad teose mõjuvaks. Pärast raamatu ilmumist 1920. aastal hindasid tollased arvustajad – A. Alle, H. Raudsepp, A. Kitzberg ja H. Visnapuu – “Inderlini” parimaks ja stiilseimaks teoseks Lutsu 1920. a. loomingus. Kiideti, et “kurba põhitooni on riputatud palju huumori”<sup>6</sup> ja et teos sisaldab “nii palju inimlikku, andeksandvat ja lepitavat”.<sup>7</sup>

Huvitav on võrrelda “Kevadet” ja “Inderlini”. Neis mõlemas tuleb esile Lutsu lüürilisus ja hingestatud suhtumine oma peategelasesse. Vahepeal kir-

jutatud näidendites, romaanis “Soo” ja jutustuses “Suvi” seda ei ilmne. Seitse aastat pärast “Kevadet” isaks saades saabus jälle kevad – taas oli hing valla õrnadele tunnetele, hellusele. Abielu ja pojakese sünd olid kardinaalsed muutused võrreldes eelneva sõjateenistusega poissmehena. “Inderlini” kirjutamise muusaks oli seesama habras elu kirjaniku kätel, kes tekitab hirmusegust armastust ja vastutustunnet ning avas akna uude tundmatusse maailma. Nii “Kevade” kui “Inderlin” on tugevalt autobiograafilised – seega on see aines, mis on isiklikult läbi elatud, ja selles osutub Luts ehedaks.

Raamatu kolmanda trüki ettevalmistamisel selgus üllatav tõsiasi: Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises fondis “Inderlini” käsikirja katkenditena arvel olev tekst 40 käsikirjalisel lehekesel on läbi kriipsutatud kogu ulatuses ega sisaldu “Inderlini” trükivariandis.<sup>8</sup> Tõenäoliselt on see materjal, mis kirjaniku enda tahtel on teosest välja jäänud. Tekstis on päevakajalised mõtted aastast 1919 pöördumistena pisipoja Inderlini poole. Luts on oma teostes Vabadussõda vaid puudutamisi käsitlenud. Neil käsikirjalistel lehekülgedel aga näeme seda aega Lutsu pilgu läbi. Siin avaneb “Inderlini” loomise taust.

Esmalt mõni lause tollasest ajakirjandusest. Iga päev ilmusid teated rindelt, sh loetleti enamlaste ohvrite, langenud ja haavatud sõdurite nimed. Kutsuti üles tellima EV 5%-lisi lühiajalisi võlakohustusi, maksuma makse, annetama nii

raha, bensiini kui ka muud sõjaväele vajalikku varustust ja tegema tasuta tööpäevi. Sõja algupoolel avaldati aegajalt annetajate nimed. 1919. a. veebruaril alguse *Postimehe* numbrites koputati korduvalt rahameeste südamele, et nad annetaksid, ja mitte raharäbalaid, vaid käibivat raha. Nimelt anti sageli just suurkaupmeeste ringkonnast rahalist toetust kerenski-rublades, millel polnud tollal enam väärtust.<sup>9</sup>

Oskar Luts tegi oma tähelepanekud tollase Tartu igapäevaelu sündmustest. Jutustades pojakesele kodumaa rahva iseloomu tundmaõppimise vajadusest, väitis ta järgmist: “Just nüüd on sel rahval küllalt põhjust näidata oma eluvõimet, kohusetunnet, ohvrimeelt, isamaa armastust ja muid häid omadusi! Ei tee ta seda praegu, mil muul ajal võib see siis veel sündida? Ära unusta, Inderlin: meil on praegu sõda.”<sup>10</sup>

Luts hindas kõrgelt mehi, kes oma noore elu Eesti vabaduse eest ohverdasi. Tema terav silm oli eriti kriitiline varakate kodanike tegevuse hindamisel. Mitmed ärimehed emigreerusid, et pärast rahu saabumist tagasi tules kurta, kui vilets olnud võõrsil ja “nende budgetti olla tekkinud laiad praod ...”, aga Jumala abiga seavad nad omad asjad jälle korda, nagu kadunud Hiiob pääle raske katsmise. Mõned on siiski siin ja ... varustavad, varustavad ... Mõned on sõjaväljalgi ära käinud, on säält suure nohuga ja kõhaga tagasi tulnud, istuvad praegu õnnelikult kohvimajas ja ütlevad laudkonnale: “Mä käisi vronjdil.”<sup>11</sup>

Luts oli alati lihtsate ja vaeste ini-

meste poolel. Kohati tundub siinses tekstis olevat isegi liiga vigu otsiv suhtumine ettevõtjaisse. Paraku tingisid selle kirjaniku pilgu alla sattunud elusündmused: lugu apteekrist, kes ei raatsinud sidemeid ja rohtusid haavatule annetada, kui lahingute kära Tartu külje alt linna kostis, põhjendades, et enamlased enne juba nõudsid palju; või siis järgmine seik linna saapaid ja kindaid hankima tulnud sõdurist, kes ei suutnud neid kaupmeestelt välja osta kõrge hinna tõttu ja kelle aitas hädast välja üks kehv inimene, kes saapad oma jalast ära andis.<sup>12</sup>

Ajal, mil mehed ohverdasid oma elu Eesti eest, ei ohverdanud keegi oma varandust. Luts ootas suurärimeestelt üht ilusat käeliigutust, aga seda ei tulnud ega tulnud. Ta arvutas ühe kogukonna antud rahalise toetuse puhul, et Vabadussõja kangelased said iga ägedama lahingu eest 20 penni annetajate kalli elu ja veel kallima varanduse päästmise eest.<sup>13</sup>

Käsikirja tüüpide galeriisse lisandusid veel Jaan Järkavits ja Pliuhkamid. Jaan Järkavits esindas prisket kohvikustrateegi, kes seni polnud lahingutes olnud, kuid teadis hästi arvustada hukkunud kangelase iseloomujooni ja tehtud vigu. Pliuhkamid olid aga kõva peaga pikatoimelised taluperemehed, kes vajasid jõulist veenmist taipamaks rindelemineku vajadust.<sup>14</sup> Pliuhkam esindab kangekaelset ja ahnet taluperemeest ka näidendis "Kalevi kojutulek", mis valmis 1918. a. lõpus.

"Inderlini" raamatusse on neist

ajakajalistest kõrvalepõigetest sattunud ainult üks irooniline episood Järkavitsist. See löik mõjub ootamatuna, justkui eraldiolevana ülejäänud tekstist.<sup>15</sup> August Alle oma arvustuses leidis, et see oleks võinud teose tervikkuse saavutamiseks välja jääda.<sup>16</sup>

Lutsu jõuliselt kriitiline hoiak tekitab paratamatult küsimuse: kuivõrd kirjanik isiklikult toetas Vabadussõda? 1918. a. suvel Valgevenemaal tervislikel põhjustel tsaariarmee vabastuse saanud Lutsu ei mobiliseeritud ka Eestis Vabadussõja rindele. On teada, et ta töötas 1919. a. mõne aja apteegis, sama aasta sügisest aga TÜ raamatukogus. Kas Luts annetas midagi rinde heaks? Peale vennale antud 'galifoide' puuduvad meil selle kohta andmed.

Märkmete lõpuosas kritiseerib Luts "Siuru" rühmitust (selle nime siiski välja ütlemata) – oli ta ju ise realist. Selle lõigu kokkuvõtteks jagab ta pojakesele elutarkust: "Jää ikka seks, mis oled, Inderlin. Ära aja enesest välja suitsu ja tossu, enne kui lausa põled leekides. Pole sul midagi ütelda seltskonnale, siis käi vaikselt oma rada; on sul ütelda, siis tee seda lühidalt ja selgelt, ilma et räuskaksid: Mina! Mina! Mina! Hoosianna! Kukeleegu! Ja tea, Inderlin: pole alati tõusev päike see, mis punetab."<sup>17</sup>

Seitse aastat pärast "Kevadet" selgub, et noorest autorist on arenenud viljakas kirjanik. 1919 ilmus 9 tema teost ja 4 kordustrükki.<sup>18</sup> "Inderlini" käsikirja-

lised lisad annavad meile teateid, millistes oludes kirjanik töötas ja millised olid tema hinnangud sellele otsustavale ajajärgule Eesti ajaloo. Ühtlasi selgitavad materjalid, kuidas ajakajalisest, liigihaga koormatud tekstist sündis kunstiväärtuslik teos.

Lutsu üheks tugevamaks küljeks, nii nagu tema lemmikirjanikel Gogolil ja Dickensilgi, on huumori ja lüürika põimimine. Nii oli see “Kevades” ja sama ilmneb ka “Inderlinis” – mõlemad on Oskar Lutsu loominguga kõrghetked.

- 1 **Meelik Kahu** (koost.). Oskar Lutsu päevikud aastaist 1915 – 1916 ja 1917 – 1919. Litteraria 7. Tartu, 1996. Lk 63.
- 2 Samas. Lk 62-66.
- 3 **Meelik Kahu** (koost.). Oskar Lutsu päevikud aastaist 1915-1916 ja 1917-1919. Litteraria 7. Tartu, 1966. Lk 69-70.
- 4 Samas. Lk 61, 62, 65, 67.
- 5 **Meelik Kahu, Eerik Teder** (koost.). Mälestusi Oskar Lutsust. Tallinn, 1966. Lk 184.
- 6 **August Alle**. O. Luts. Inderlin. Arvustus. // Tallinna Teataja. 1920. 22. september. Lk 2.
- 7 **Hugo Raudsepp**. O. Luts. Inderlin. Arvustus. // Vaba Maa. 1920. 2. oktoober. Lk 3.
- 8 EKM EKLA, f. 168. m. 14:3.
- 9 Postimees. 1919. 15. jaanuar, 1. veebruar, 5. veebruar
- 10 EKM EKLA, f. 168. m 14:3. Lk 40.
- 11 Samas. Lk 4.
- 12 Samas. Lk 7-8.
- 13 Samas. Lk 12.
- 14 Samas. Lk 20-21.
- 15 **Oskar Luts**. Inderlin. Tartu, 2000. Lk 11-12.
- 16 **August Alle**. O. Luts. Inderlin. Arvustus. // Tallinna Teataja. 1920. Lk 2.
- 17 EKM EKLA, f. 168. m 14:3. Lk 40.
- 18 **Küllike Tohver** (koost.). Oskar Luts. Kirjandusnimestik ning elu ja loominguga ülevaade. Tallinn, 1986. Lk 11.